Impact Factor 6.261 ISSN- 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOW ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Multidiciplinary international E-research journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

18th Feb. 2019 Special Issue- 130 (I)

THE ROLE OF GOVERNMENT TO PROTECT THE HUMAN RIGHTS

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. Dhangar
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce college,
Yeola, Dist. Nashik (M.s.) India

Executive Editor of This Issue
Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Principal
Yashwantrao Chavan College, Ambajogai. Dist. Beed.

Co-Editor
Dr. Ahilya Barure
Dr. D.R. Tandale
Dr. D.B. Tanduljekar

RESEARCH JOURNEY

19. स्त्रियांचे प्रश्न आणि मानवी हक्क [illegible]
प्रा.डॉ. देशमुख रुपेश नानासाहेब

20. मानवी अधिकार आणि भारतीय राज्यघटना [illegible]
प्रा.डॉ. दिवाण शिवाजी गोविंदराव

21. भारतातील मागासवर्ग आणि मानवी हक्क [illegible]
प्रा.डॉ.बी.एम.नरवाडे

22. मानवी हक्क आणि महिला [illegible]
डॉ.मेघा एस. पाठक (दिग्रसकर)

23. मुलभूत हक्कातील शिक्षण: एक दृष्टीक्षेप [illegible]
प्रा.डॉ.रुद्देवाड बी.पी.

24. मानवाधिकार आणि बालविकासाच्या समस्या : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास [illegible]
प्रा.अनिल गाडेकर

25. मानवी हक्क आणि महिला विकास [illegible]
आबासाहेब आर.कसबे

26. मानवाधिकार आणि स्त्रियांची स्थिती [illegible]
प्रा. सुरेंद्र हरिभाऊ किन्हीकर

27. मानवी अधिकारांचे प्रकार [illegible]
प्रा. आर.डी.खताळ

28. महाराष्ट्रातील मानव अधिकार : विशेष संदर्भ रोजगार व दारिद्र्य [illegible]
प्रा. डॉ. अनिल दत्तू देशमुख

29. भारतीय राज्यघटनेतील मानवी हक्क [illegible]
डॉ. प्रशांत भाऊसाहेब सोळंके

30. भारतीय संविधान आणि मानव अधिकार [illegible]
प्रा. राजाराम नामदेव निगडे

31. मानवी हक्क आणि महिला सक्षमीकरण [illegible]
डॉ.दीपक एम.भारती , मेघराज जनार्धन मोरे

32. भारतीय राज्यघटना व मानवाधिकार [illegible]
डॉ.आरडले एस.डी.

33. भारतातील दलित चळवळ आणि मानवी हक्क विषयक तरतुदी [illegible]
प्रा.डॉ. अजय पाटील

34. भारतातील बालकामगार विषयक समस्या व कायदे [illegible]
प्रा.डॉ. किशोर गढकळ

35. स्त्री हिंसाचार : एक आव्हान [illegible]
प्रा. सज्जन आर. आर.

36. मानवी हक्क व महिला [illegible]
प्रा. संध्या गैबकट / देशपांडे

37. मानवी हक्क आणि भारतीय महिला 111

मानवी अधिकारांचे प्रकार

प्रा. आर.डी.खताळ
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
महिला महाविद्यालय, गेवराई जि.बीड
मो. ९४२०४२०८१९

❖ प्रस्तावना :-

मानवी हक्क (Human Rights) ही संकल्पना २० व्या शतकात आणि दुसऱ्या महायुध्दाच्यानंतर उदयास आली. जगातील दोन्ही महायुध्दांमुळे प्रचंड जीवीतहानी झाली. १९४५ मध्ये झालेल्या जपानमधील हिरोशिमा आणि नागासाकी या शहरांवर झालेल्या अणुबाँब हल्ल्यामुळे सुमारे १० लाख निरपराध लोकांचा बळी गेला, तर ६ लाख ज्यूंची जर्मनीत कत्तल झाली. मानवसंहारतेबरोबर या देशांना आर्थिक हाणीलाही सामोरे जावे लागले. प्रचंड मानव हाणीमुळे जगातील मानवतावादी तज्ञ, राजकीय नेते, सामाजिक कार्यकर्ते, शिक्षण तज्ञ, कायदेतज्ञ अंतर्मुख झाले. यातून आत्मचिंतन, आत्मपरिक्षण करण्यास, त्यावर चर्चा करण्यास प्रारंभ झाला. संयुक्त राष्ट्रसंघाने याबाबत पुढाकार घेवून १९४८ मध्ये मानवी क्रुरतेला आळा घालण्यासाठी 'मानवी हक्काचा सार्वत्रिक जाहिरनामा' प्रसिध्द करण्यात आला.

❖ शोध निबंधाची उद्दिष्टे :-

१. मानवी अधिकार ही संकल्पना अभ्यासणे.

२. 'मानवी अधिकारां' च्या प्रकारांचा अभ्यास करणे.

❖ शोध निबंधाची गृहितकृत्ये :-

१. 'मानवी अधिकार' ही व्यापक व विस्तृत संकल्पना आहे.

२. मानवी अधिकारांचे विविध प्रकार आहेत.

❖ संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी संशोधनातील दुय्यम तंत्र संकलन पध्दतीचा अवलंब केलेला असून त्यासाठी संदर्भग्रंथ भूमिका पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे आणि इंटरनेटवर उपलब्ध असलेल्या माहितीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. यावरुन प्रस्तुत शोधनिबंधाचे लेखन करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

मानवी अधिकार ही संकल्पना ही विस्तृत आणि व्यापक असून मानवाधिकाराची संकल्पना ही विश्व बंधुत्वाच्या भावनेशी संबंधित आहे. मानवाच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाशी मानवी अधिकाराचा घनिष्ठ संबंध असतो. मानवी अधिकार हे नैसर्गिक अधिकार आहेत. राज्याचे सर्वात महत्वपूर्ण उद्दिष्टे म्हणजे व्यक्ती विकासासाठी सर्व सोयी उपलब्ध करुन देणे होय. या सोयींचे दुसरे नाव म्हणजेच मानवाधिकार (Human Rights) होय. याशिवाय काही विचारवंतांची याबाबतची मत मांडलेली आहेत ती खालीलप्रमाणे.

१. **हॅरॉल्ड लॉस्की-** "ज्या परिस्थितीच्या हक्काशिवाय व्यक्तीला आपली सर्वांगिण प्रगती साध्य करता येत नाही. त्या परिस्थितीच्या घटकांना 'मानवी अधिकार' असे म्हणतात."

२. **बेन्थम-** "कायद्याने मान्य केलेली, स्वीकृती दिलेली व्यक्तीची मागणी म्हणजे अधिकार होय. जगातील प्रत्येक व्यक्तीला ती मानव आहे. या एकाच कारणास्तव ज्या अधिकारांची प्राप्ती होणे गरजेचं असते. या अधिकारांना 'मानवी अधिकार' असं म्हणतात. "

❖ मानवी हक्काचा वैश्विक जाहिरनामा १९४८ :-

कलम- १ सर्व मानव जन्मत : स्वतंत्र आणि व्यक्ती प्रतिष्ठा व हक्काबाबतीत समान आहे.

सर्वांना वैचारिक शक्ती व सदसदविवेक बुध्दीची देणगी लाभली असून सर्वांनी एकमेकांशी बंधुभावाने व्यवहार केला पाहिजे.

कलम-२ याबाबतीत वंश, वर्ण, लिंग, भाषा, धर्म, राजकीय अथवा इतर मत, राष्ट्रीय व सामाजिक मुळ, दारिद्र्य, जन्म आणि इतर आधारे भेदभाव केला जाणार नाही.

याशिवाय व्यक्तिला देश अथवा प्रादेशिक राजकीय अधिकार क्षेत्राच्या अथवा आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या आधारे भेदभाव केला जाणार नाही. मग तो देश असो वा सवतंत्र प्रांत असो.

❖ मानवी हक्काचे प्रकार आणि विविध कलमे :-

कलम-३ प्रमाणे सर्व स्त्री-पुरुषांना सर्व नागरी व राजकीय हक्कांचा उपयोग घेता यावा यासाठी नागरी व राजकीय हक्काच्या संधीतील सर्व हक्कांची हमी देण्याचा सर्व सदस्य देश प्रयत्न करतात. त्यासाठी कलम ३ द्वारा प्रत्येकाच्या जीवीत स्वतंत्र्य व्यक्तीगत सुरक्षेच्या हक्काची तरतुद केली जाते.

कलम-४ कोणत्याही व्यक्तीला गुलामगिरीत ठेवता येणार नाही. सर्व प्रकारची गुलामगिरी आणि गुलामांचा व्यापार यास प्रतिबिंब घातला जाईल.

कलम-५ कोणत्याही व्यक्तीला क्रुर, अमानवी अथवा अपमानास्पद वर्तणूक अथवा शिक्षा दिली जावू नये.

कलम-६ प्रत्येकाला कायद्यासमोर व्यक्ती म्हणून सर्वत्र मान्यता प्राप्त करण्याचा अधिकार आहे.

कलम-७ प्रत्येकाला मत स्वातंत्र्य व अविष्काराचे स्वातंत्र्य आहे. या हक्कात कोणत्याही हस्तक्षेपाविना मत बाळगण्याचा तसेच सीमांचा विचार न करता कोणत्याही प्रसार माध्यमाद्वारे माहिती प्राप्त करणे तसेच माहिती व विचार मांडण्याचा हक्क समाविष्ठ होतो.

कलम-८ प्रत्येकाला शांततामय मार्गाने सभा भरविण्याचा आणि संघटना बांधण्याचा अधिकार आहे. याशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला एखाद्या संघटनेचा सदस्य होण्याची सक्ती केली जाणार नाही.

कलम-९ कोणत्याही व्यक्तीस मनमानी घटक अथवा बेकायदेशिररित्या स्थानबध्द करता येणार नाही.

कलम-१० प्रत्येक व्यक्तीला आपले हक्क व जबाबदाऱ्या निर्धारित करणे आणि स्वतः वरील गुन्हेगारी स्वरुपाच्या आरोपाबाबत सर्वांना स्वतंत्र व निःपक्षपाती लवादामार्फत न्याय व खुल्या सुनावणीचा अधिकार आहे.

कलम-११ गुन्ह्याचे आरोपी असणरी व्यक्ती जोपर्यंत सुनावणी होऊन न्यायालयाद्वारे दोषी ठरवल्या जात नाही. तोपर्यंत तीला निर्दोष मानले पाहिजे.

❖ आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्क-

कलम-२२ समाजाचा सदस्य म्हणून प्रत्येकाला प्रतिष्ठा आणि व्यक्तीमत्वाचा सुरस विकासासाठी राष्ट्री प्रयत्न व

आंतरराष्ट्रीय सहकार्य आणि प्रत्येक देशाचे संघटन व संसाधनांच्या प्रमाणात आपले आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्क प्राप्त करण्याचा अधिकार आहे.

कलम-२३ काम करणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला आणि त्यांच्या कुटूंबाला सन्मानाने जगता यावे यासाठी न्याय व योग्य वेतन मिळविण्याचा हक्क आहे आणि प्रसंगी सामाजिक सुरक्षेची इतर साधने प्राप्त करण्याचा अधिकार आहे.

कलम-२४ प्रत्येकाला विश्रांती आणि विरंगुळ्याचा अधिकार आहे. यात कामाचे निश्चित व मर्यादित तास आणि नियमित पगारी सुट्टीचा समावेश होतो.

कलम-२५ प्रत्येकाला स्वतःचे आणि आपल्या कुटूंबाचे आरोग्य कल्याण साधण्यासाठी आवश्यक जीवनमान राखण्याचा अधिकार आहे. यात अन्न, वस्त्र, निवारा, वैद्यकिय सेवा आणि आवश्यक सामाजिक सेवांचा समावेश होतो.

कलम-२६ प्रत्येकाला शिक्षणाचा अधिकार आहे. किमान प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे असावे. तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षण सार्वजनिक असावे आणि उच्च शिक्षण गुणवत्तेच्या आधारे सर्वांना उपलब्ध असावे.

कलम-२७ आपल्या समुदायाच्या सांस्कृतिक जीवनात मुक्तपणे सहभाग घेणे, कलांचा आस्वाद घेणे आणि वैज्ञानिक प्रगतीचा लाभ घेण्याचा हक्क आहे. प्रत्येक व्यक्तिला स्वतः निर्माण केलेल्या वैज्ञानिक साहित्याचा किंवा कलात्मक निर्मितीतून उद्‌भवणाऱ्या नैतिक आणि भौतिक लाभांचे संरक्षण मिळविण्याचा हक्क आहे.

कलम-२८ प्रस्तुत जाहिरनाम्यात नमूद केलेल्या सर्व हक्क व स्वातंत्र्याची पूर्तता होईल अशा सामाजिक आणि आंतरराष्ट्रीय स्थितीचा प्रत्येक व्यक्तीला हक्क आहे.

❖ सारांश :-

आधुनिक काळात मानवी अधिकाराबाबत सर्वसामान्यामध्ये जनजागृती झालेली दिसून येते. माहितीच्या अधिकारासारख्या अधिकारामुळे आपल्याला आवश्यक असणारी माहिती सहजपणे मिळताना दिसून येते. याशिवाय स्वतःच्या हक्क कर्तव्याविषयीही जागृती होताना दिसते. घटनेने दिलेल्या विविध अधिकारामुळे कायद्याचे राज्य प्रस्थापित होण्यास मदत होताना दिसते. तसेच पिढ्यानपिढ्या अन्याय- अत्याचार सहन करणाऱ्यांची यातून सुटका झालेली दिसते. आज समाजाच्या तळागाळातील व्यक्तीही आपल्या हक्क आणि अधिकाराबाबत जागृत होताना दिसते. यातूनच समाजात समानतेच्या तत्त्वाची पायाभरणी होत आहे.

❖ संदर्भ सूची :-

१. के. सागर- सगर मानवी हक्क- के सागर पब्लिकेशन, पुणे
२. संध्या काटकर- मानवी हक्क- विद्याली प्रकाशन, लातूर
३. डॉ. सुभाष जाधव- मानवी हक्क- य. शुभिक अॅकॅडमी, पुणे
४. डॉ शैलेंद्र देवळाणकर- संयुक्त राष्ट्र- प्रतिमा प्रकाशन, पुणे
५. डॉ संजीव महाजन- सामाजिक समस्यायें- अर्जुन प्रकाशन, हाऊस, नई दिल्ली
६. आउटलुक- डिसेंबर २००८
७. http://en.m.wikipedia.org
८. http://mr.wikipedia.com
९. डॉ. मधुसूदन त्रिपाठी- राष्ट्रीय एकता और आतंकवाद- ओमेगा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली
१०. [illegible]- आक्टोबर २००५